

مبانی نظری شهرنشینی و شهرسازی و قواعد رفتار شهروندی در تمدن اسلامی، ادوار نظریه شهری از پیامبر(ص) تا نظریه شهری ابن خلدون

دکتر محمد رضا شهیدی پاک^۱

^۱ فوق دکتری در فلسفه، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز (نویسنده مسئول)

چکیده

نقش دین در تغییر رفتار شهروندان در عصر پست مدرن بوسیله مکتب انتقادی فرانکفورت در تحلیل تاریخ و اجتماع بررسی شده است و هابرماس آن را در کتاب قدرت دین آورده است. دین اسلام در قرون وسطی قدرت خود را در شهرسازی نشان داد. این دین با تغییر رفتار شهروندی با هجرت و تاسیس شهر آغاز شد، با مهاجرت پیامبر الگوی رفتار انسان از شهر با اخلاق سرمایه داری مکه با رفتار ضد دینی شهروندان به مدینه شهر فرهنگ و قرآن شکل گرفت. انگیزه آن تکامل رفتار انسان است که کبرای کلی شهرسازی اسلامی و بنیان دموکراسی اسلامی برای شکل گیری شهر است و نشانه اصالت و عمق فلسفی و دینی شهر سازی اسلامی و از پدیده های شهرسازی قرون وسطی است. مبانی نظری آن رفتار فرد، اجتماع و حفظ محیط زیست است و در ادوار تاریخی شهر سازی اسلامی با آموزه های بنیادین دینی و فلسفی در رفتار پیامبر و آثار فارابی، ابن رشد، ابن رami و ابن خلدون پیشگام در نظریه کلاسیک شهری بروز کرده است. تاسیس و توسعه تشکیلات شهر اسلامی با وقف و حاسبه در کتاب تاریخ تشکیلات در اسلام (۱۳۹۲) از دولت پیامبر تا خلافت عثمانی و سلطنت صفویه آمده است. پیامبر در آغاز این تشکیلات نخستین فردی است که رفتار شهروندان در محیط شهری را مورد محاسبه قرار داده است (کان رسول الله اول من احتسب) حاسبه مبانی نظری رفتار شهروند و شهرسازی اسلامی ریشه در سیره اداری و سیاسی پیامبر اسلام در تاسیس مدینه می رسد. مسئله پژوهش این که چرا با وجود تشکیلات اداری شهرداریها و مجامع علمی حقوق مجموعه مدونی در مورد حقوق فردی و اجتماعی و رفتار شهروندان تدوین نشده است. فرضیه پژوهش این است که امکان ارایه طرح جامع مدون کاربردی در مورد رفتار شهروندی و حقوق فردی و اجتماعی شهر سازی بر پایه مصادر غنی اسلامی و فکر فلسفی وجود دارد زیرا تجارب شهر سازی اسلامی وقوع آن را ثابت کرده است. ابن الرami مهندس فقیه شهر ساز مشاور فنی قاضی الجماعه دولت حفصیان در قرن هفتم هجری یکی از سازندگان شهر تونس است که مجموعه مدونی از قوانین شهر سازی را بر مبنای اخلاق اسلامی و مقتضیات عمران شهری هفتصد سال پیش تدوین کرده است. مواد پژوهش حاضر تحقیقات مولف از ۱۳۸۱ و رساله فوق دکتری با موضوع دموکراسی و شکل گیری شهر و شهر در گذر تاریخ (۲۰۱۲) است که با روش مکتب انتقادی فرانکفورت صورت گرفته است. از جمله پارادایم شهر اسلامی (۱۳۷۸) که با اقتباس از آموزه های اسلامی در شهر سازی و حقوق شهروندی نوشته شده است. مقاله دوره مدیرانه ای مغرب و افریقیه که روند شهر سازی و تبلور حقوق و اندیشه شهروندی در افریقیه از فتح عربی اسلامی تا قرن دوم هجری و از قرن سوم تا دهم هجری به شهر سازی اسلامی و شهروندی پرداخته است. نکته قابل توجه امکان تدوین فقه اجتهادی شهر بویژه براساس نظریه اجتهادی تشیع و توان اصول فقه تسنن در پرداخت معارف و حقوق شهروندی بر مبنای نوازل فقهی است که ابن رami در مجموعه اجتهادی خود در مورد حقوق شهر سازی و شهر و شهر وند با عنوان اجتهادی احکام البنیان تدوین کرده است.

واژه های کلیدی: ابن خلدون، ابن الرami، محتسب، شهر سازی، رفتار شهر وندی، شهر سازی، تمدن اسلامی، دولت حفصیان

۱-مقدمه: اصالت شهرسازی اسلامی در ائینه میراث معماری و شهر سازی اسلامی:

حجم انبوهی از تجارب و دست اوردهای عملی و نظری در مورد شهر و شهروند و اخلاق شهروندی و شهرسازی و قواعد آن در زبان عربی و فارسی در محدوده جهان اسلام هند و اندلس و مغرب و افریقیه و ماورالنهر و جزیره و حجاز و ایران و شامات و مصر و بخشی از چین وجود دارد. این حجم انبوه تا کنون بوسیله صدها مورخ و معمار و شهرساز و فیلسوف مورد بررسی و دسته بندی و تحقیق قرار گرفته است. این مواد غنی که همچنان منبع پر بار و تمام نشدنی شناخت است دلیل بر اصالت شهر سازی اسلامی و توجه آموزه های دینی به رفتار شهروند است. انسان شهروند شهرهای زمینی میراث نهصد ساله تجربه کلاسیک معماری اسلامی در بنای فضا های مقدس زبانی نمادین است که با تکیه بر میراث ایرانی، عالی ترین مفاهیم مقتضی عروج انسان را دارد و زمینه های صوری تحقق حکمت بنا های مقدس را فراهم نموده است اما اینکه فضاهای مقدس ایا کارکرد حقیقی خود رد رجوامع مسلمان بدست آورده است و ماهیت فضا ی مقدس چگونه بوجود می آید و هنر معماری اسلامی تا چه حد قادر به تامین حواج معنوی دوره پست مدرن است و چرا از بین گزینه های معماری اسلامی فقط معماری با رنگ شیعی به طور کامل حکمت ایجاد بنا های مقدس را تا حدودی محقق نموده است مسایلی است که در این نوشته می آید (۱). مسئله پژوهش حاضر عدم ارایه طرح جامع کلی در شهر های ایرانی و اسلامی در دوره مدرن است و شهرسازان بومی هنوز دارای اندیشه کلی فلسفی حاکم بر طرح جامع نیستند و از ارایه برنامه های مدون در قوانین شهر سازی و رفتار شهر وندی بر مبنای مصادر اسلامی عاجز بوده اند. و کارکرد معنوی و تاثیر بخش در شهر های اسلامی همچنان به قدرت فضای مقدس در برخی از شهر های اسلامی مانند قم و نجف و کربلا و مشهد باز می گردد. در فرضیه پژوهش با نگاه تاریخی و انتقادی به روند تحولات شهرنشینی و رفتار شهروندی و قوانین شهرسازی در ادوار مختلفی از تاریخ شهر های ایران و جهان اسلام پرداخته است.

۲- ظهور قدرت دین در شهرسازی، میراث تمدن اسلامی در تشکیلات و سازمان های مدیریت شهری

۲-۱- ساختارهای اداره شهر در تشکیات اسلامی

دیوان سالاری و تشکیلات اسلامی میراث کاربردی تمدن اسلامی است. بخشی از این تشکیلات به شهر و مدیریت امور آن پرداخته است و چگونگی مدیریت شهر را در آثار مکتوبی با عنوان حربه یا آئین شهرداری ها تدوین کرده و توضیح داده است. سیستم قدرت در سامانه تشکیلات مدیریت شهر چنانکه سابقه تشکیلات اسلامی نشان داده است در بطن وذات خود انتخاب و شورا و انتصاب را هم زمان داشته است. شهر های اسلامی همواره با دو والی خراج و زکاه و والی سیاسی نظامی و والی قضا و والی صلاه اداره شده است در برخی از شهرها سیستمی از افراد انتصابی از خاندان حاکم در کنار مجموعه ای از ولایه شهر را اداره می کردند. به تدریج تا قرن چهارم هجری تمدن اسلامی شاهد شکل خاصی از شهر اسلامی است که بر اساس مقتضیات اخلاقی رفتاری دین و تامین هویت اسلامی فرد و جامعه شکل گرفته است. هنر شهر سازی اسلامی در قرون وسطی نمونه ای موفق از شهرسازی است که با الگوی مدینه النبی آغاز شد و در سراسر امپراطوری اسلامی توسعه پیدا کرد؛ تحقیقات فراوانی در مورد این مظهر بزرگ تمدن اسلامی که بر محور شهر پیامبر اسلام حضرت محمد ص؛ مدینه شکل گرفت وجود دارد و صدها پژوهش این پدیده را ستوده اند؛ انتقاداتی پیرامون برخی ابعاد آن وجود دارد (۲).

۲-۱-۱- الهیات اجتماعی حربه، حربه در عهد دولت رسول خدا :

الهیات اجتماعی و سیره سیاسی اجتماعی پیامبر اصلی ترین مبنای نظری شهر سازی و اخلاق شهر نشینی و تدابیر حفظ رفتار شهروندان است. پیامبر به عنوان اولین محتسب در تاریخ صدر اسلام پس از تاسیس شهر مدینه اقداماتی اداری و نوعی حسابرسی و نظارت بر اصناف و مشاغل و حرف و شهروندان مشغول در بازار انجام داده است. هفده مورد از رفتار احتسابی پیامبر با شهروندان مدینه در صدر اسلام مانند فروشنده گندم و شیر و کشاورزان متخصص در نگهداری و تکثیر درخت نخل در نخلستان و.. در مصادر حدیثی ثبت شده است (۳). جمع بین مقام ماورا الطبیعه نبوت و امور دنیوی مانند رسیدگی به

جریان زندگی و نقد رفتار شهروندان از نکات خاص زندگی پیامبر اسلام است. و اهمیت حسبه در سیره سیاسی اجتماعی پیامبر اسلام را نشان میدهد. این رفتار اجتماعی پیامبر مبنای حسبه نگاری در جهان اسلام شد و حسبه به تدریج از ارکان مقاوا عالی در دول اسلامی شد. میراث شیعه و تسنن در حسبه حجم انبوهی از نوشته های اجتهادی است.

۲-۱-۲- رفتار شهروندان شهرهای اسلامی در مدیریت آب - شهر سازی بر مبنای دیون اب

یکی از ادارات و ساختارهای شهرسازی در تجربه اسلامی دیوان هایی است که برای تنظیم رفتار شهروندان در مرد تقسیم اب و جلوگیری از نزاع و رفع اختلاف در منازعات ابی بوده است. این دیوان در اکثر شهر های اسلامی وجود داشته است. محققان اروپایی شهر اسلامی و شهر شرقی از این شهرها براین مبنای قابل تحقیق بیشتر، مانند مدیریت اب در شهر اسلامی و شرقی که به ظاهر انتصابی و استبدادی است اما با عنایت به ورود قوانین مکتوب و حقوق شرعی در کنار حقوق عرفی در کنار خواسته های قدرت حاکم، انتخابی هم هست. مانند اثری که رسوم متشکل از شرع و عرف و استبدادحاکم را در دادگاه اب بلنسیه و دیوان اب قم و دیوان اب مرو و تقسیم اب هرات گزارش نموده اند (۴) مدیریت شهری در جوامع اسلامی دارای طیفی از شیوهای انتصابی است و بویژه در جوامع مدرن انتخابی و انتصابی است. محققان مدیریت شهری از دو گونه انتخابی و انتصابی در سیستم مدیریت شهر یاد کرده اند.

۳- مدارس مطالعات شهر در قرون وسطی از فارابی تا ابن خلدون - نظریه شهری اسلام در قرون وسطی

۳-۱- نظریه شهری فارابی

فارابی برای نخستین بار با زبان فلسفه به مطالعه شهر و شهروند و حقوق سیاسی اجتماعی و فرهنگ شهر پرداخته است. عنوان کتاب او در مورد ارمان شهر یا شهر کامل و برتر انسانی معدن مطالعات شهری و طبقه بندی شهروند بر اساس ارزش های اخلاقی است. فارابی مؤسس نظریه شهری در اسلام در قرون وسطی است. گونه های مختلف شهروند در شهرهایی که فارابی تقسیم کرده است وجود دارد. ملاک تقسیم فارابی پیشرفت در اخلاق و ارزش های اخلاقی است.

۳-۲- نظریه شهری ابن رشد :

ابن رشد پیرو سنت فلسفی است که ابن طفیل و ابن باجه در مورد شهروند مطلوب ارایه کرده اند این دو از انسان کامل سخن گفته اند که در بیان ابن طفیل و ابن باجه نسبت بین انسان و کالبد شهر بررسی شده است. انسان زنده بیدار و متوحد ابن طفیل و ابن باجه و ابن رشد و تدابیری که این دو نمونه انسان برای تعالی و رشد فرد در شهر اتخاذ می کنند اساس نظریه شهری ابن رشد است. ابن رشد بحث شهر و شهروند را در حوزه مطالعات فلسفی توسعه بخشید.

۳-۳- ابن خلدون پیشگام در نظریه شهری، نظریه شهری ابن خلدون، شکل کامل و نهایی

نظریه شهری اسلام را ابن خلدون ذکر کرده است. ابن خلدون گزارش تاریخی کاملی از روند تولد و انحطاط و مرگ شهر ارایه کرده است. این نظریه ابن خلدون بر اساس مشاهدات او از سقوط شهر های اندلس است. و از جهتی مبتنی بر آموزه های نظری در فلسفه و کلام اسلامی است. نظریه ابن خلدون نظریه ای اصیل و اسلامی است و با عنوان علم عمران از آن یاد شده است علمی که نرخ تغییرات شهری در طول تاریخ را بررسی می کند. بررسی انتقادی روند حرکت شهرها در مراحل تولد و جوانی و پیری و مرگ قطعات سخت افزاری مطالعه شهر بوسیله ابن خلدون است. در نظریه او شهر از قواعد و سنن حاکم بر سرنوشت فرد و جامعه تبعیت می کند و در مقاله ابن خلدون به عنوان پارادایم جامعه شناسی (۱۳۹۹) به پیشگامی او در شهرسازی اسلامی توجه شده است. ..

۴- فضا و محیط زیست معنوی و برنامه ریزی شهری در شهر مقدس - برخورد تاریخ با مدرنیته و تخریب محیط زیست مقدس:

۴-۱- برخورد مذهب با مدرنیته و اقتضائات آن در پروژه منوریل قم

فضا و محیط مقدس از عوامل اصلی است که نقش و قدرت دین در تشکیل شهر بر آن مبتنی است. از جمله عوامل موثر در شهر سازی اسلامی فضا های نمادین مذهبی و تاثیرات مستمر تاریخی آن ها در رفتار شهروندان است. و شهر های اسلامی میراث ماندگاری از مواد فضا های مقدس و کاربردی در تعیین وضعیت اجتماع و فرد است. شهر های قرون وسطی براساس الگوی متافیزیکی تاثیر فضای مقدس بر اخلاق و رفتار شهروند شکل گرفته و در شرق و غرب جهان مکان مقس مسجد و کلیسا و مقبره در محور اصلی شکل گیری شهر قرار دارد. یکی از شهر های مقبره ای جهان اسلام که بر خاستگاه دینی شهر تاکید دارد (۵) در این شهر در حال تغییر برخورد فضای مقدس و مدرنیته و فضای مقدس دچار چالش طرح های محیط زیست و مدیریت شهری است که، درگیری دائم در محیط زیست مکان مقس و محیط و فضای مذهبی در عصر مدرنیته است (۶)، قم به عنوان شهر در حال تغییر دائم با احداث مونوریل به عنوان یکی از معدود شهرهای جهان است که دارای مونوریل می شد، از زمینه های برخورد تاریخ و مذهب با مدرنیته و اقتضائات آن است، فضا ها و محیط های مقدس همواره در معرض تهدید فضا های دنیوی هستند. محیط زیست معنوی فضایی همیشه زنده و بیدار است که در درجه نخست برای زائر و انسان حرم که مومن به فضا های معنوی است و شکلی از زندگی در محیط زیست معنوی را انتخاب کرده است، در درجه اولویت است. اقشار مختلف محیط زیست های معنوی متفاوت دارند، و بر اساس خواسته های رفتاری و منش شخصیت خود در محیط زیست مطلوب خود به سکون و آرامش می رسند و از سویی فضای عمومی شهر حلقه های مختلفی از محیط های زیست است، برخی از اماکن زیست تابع تغییرات تند وشتابان مدرنیته هستند و برخی پای بند تاریخ و سنت و برخی دارای خاستگاه مشترک مذهب و تاریخ و سنت هستند و کارکرد مقدس و حکمت معنوی آن ها در محافظت از آن ها در برابر مدرنیته است. ارگان های بسیاری خود را حافظ میراث فرهنگی می دانند اما مکان مقدس معنوی فراتر از میراث است و محیط زیست معنوی است که محتاج حفاظت متمایز از میراث است و این فضا همواره باید دارای توسعه متقارن و متناسب با توسعه شهر باشد و از آسیب های ناشی از توسعه مدرنیته در اطراف آن دور باشد. مونوریل قم به نوعی محیط زیست معنوی مکان مقدس را در آینده به طور کامل مختل خواهد کرد. این عملیات طراحی شهری که نمونه اعلای برخورد تاریخ و مذهب و سنت با مدرنیته است تجربه نادرستی در مدیریت شهری شهر مقدس است که آثار آن در تاخیر و نگرانی های موجود در حاشیه آن مشهود است.

۴-۱-۱- تونس نمونه قدرت دین در شهر سازی، هنر شهر سازی اسلامی در دوره حفصیان:

قدرت دین در شهر سازی با تدوین فقه شهر در تاسیس پایتخت حفصیان تونس ظاهر شد. تولید حقوق شهروقوق شهروندی و توجه مستقیم به فرهنگ شهر و شهر وندی و فقه شهر سازی همراه با کاربرد اجتهاد در طراحی و معماری شهری از ویژگیهای دوره دولت حفصیان است (۷)، از جمله از فقیه ابن الرامی در تولید کتاب در فقه و حقوق شهروندی به نام احکام البنیان باید یاد کرد، قصبه تونس و شهرک سلطنتی حفصیان، و طراحی شهر تونس به عنوان نمونه کاملی از هنر شهر سازی اسلامی در قرون وسطی است. در این شهر نسبت خاصی بین مراکز آموزشی تربیتی مساجد و تفریح گاه و قبرستان و مارستان وجود دارد. برای بهداشت عمومی شهر چندین تاسیسات ای عمومی دایر بود. شهر اداری و مرکز اقدامات حکومتی در مرکز نقشه شهر قرار گرفت و بر شهر اشراف داشت. قصبه از عناصر اصلی شهر سازی اسلامی است و شهرهای اسلامی با قصبه مشخص می شوند، قصبه شهر اداری و محل استقرار سلطان و خلیفه و کارگزاران عالیرتبه او است، قصبه تونس نمونه ای شاخص از قصبه و کاربرد آن در شهرهای اسلامی در قرون وسطی است. حفصیان دولت خود را با ساخت شهرک سلطنتی در تونس آغاز کردند. این رویه سنت همه دولت های حاکم در آفریقه بود که بلافاصله بعد از کسب قدرت شهر حکومتی ایجاد می کردند. اغلبیان - فاطمیان و زیریان شهرک سلطنتی به وجود آوردند. قصبه تونس مجموعه از کاخ و خانه های بزرگ محل

سکونت وزراء و کارگزاران دولت حفصی بود. خلفای حفصی از محل قصبه امور مملکت افریقیه را اداره می کردند. سبک معماری قصبه تونس ادامه معماری سنتی اسلامی در شهرسازی بود. پایتخت های افریقیه از دوره اغالبه تا حفصی با تغییر فاحش مکان جغرافیایی بین شمال و جنوب و غرب و شرق افریقیه روبرو شد. آخرین تغییر پایتخت توسط حفصی ها صورت گرفت. بزرگ ترین انتقال از قیروان مرکز سنتی افریقیه به تونس سرآغاز تحول بزرگ عمرانی در افریقیه شد و تونس با شکل جدید معماری ساخته شد. و باعث تغییر در سبک زندگی رفتار شهروندان شد.

۵- تدوین فقه و حقوق شهرسازی و شهروندی در افریقیه - شهر اسلامی در قرن هشتم هجری

۵-۱- شهرسازی پیامبر ص: پیشینه فقه شهر و شهرسازی در تمدن اسلام

پیشینه طراحی شهری در نوع آغازین ساده ان را می تون به بسیاری از احادیث پیامبر و اقدام او در تاسیس شهر سیاسی و city تخطیط مدینه رساند. و سپس مطالب بسیاری در فقه اسلامی به عنوان رهنمودهای شکل دهی واحد های همسایگی در دو شکل مبانی نظری مانند مستلزمات عقلی در اصول فقه واحادیثی که کلیات مسایل همسایگی را مانند احادیث تقدم جار بر دار، را تاکید کرده است. این پژوهش در راستای اقدامات حفصیان در تاسیس دولت - شهرتونس به عنوان پایتخت است که درعین حال مرحله ای از تکامل شهر در اسلام است. فرضیه پژوهش را تحقیقاتن محقق شهر ساز معاصر در تطبیق ارای ابن رامی با مقتضیات شهرسازی معاصر اثبا می کند از جمله محقق تونسوی رهیافت فقهی شهرسازی و ورود اجتهاد و فتوای فقها در عرصه شهرسازی در دوره حفصیان در تونس را بررسی کرده است او " تمرکز برفقه مالکی در درک اصول نظری و بنیادی و اعمال مرتبط با طراحی شهری و شهرسازی خانه و خیابان و برخی ساختمان ها در تونس را مد نظر قرار داده است و به گزیده ای از فتاوای علمای دوره حفصی در مورد طراحی شهری و شهرسازی اشاره کرده است. بسیم دردست آورد طراحی شهری در مبانی اسلام به مقاله برونشویک متخصص حفصیان در ۱۹۴۵ اشاره کرده است که راهی جدید در مطالعه دست نوشته های عربی در رابطه با احکام ساختمانی بر اساس اصول و راهبردهای اسلامی با تاکید خاص بر حقوق و تعهدات همسایگان و در ارتباط با رفتار دیگر شهروندان گشود (۸).

۵-۱-۱- مستلزمات عقلی و نقلی دینی و حقوقی در تعیین رفتار شهروندی و قوانین شهرسازی : فقه شهر بر

اساس اصول ثابت

مبانی نظری و اصول عقلانی اخلاق شهروندی و ریشه های آن در الهیات شهر و الهیات اجتماعی اسلام آمده است زیرا در طراحی شهری اصول عقلانی حاکم بر رفتار شهری بشر مورد نظر است. این اصول عقلانی و ثابت و مبتنی بر ذائقه زیبایی شناختی انسان است. شریعت اسلام که مبتنی بر قاعده استلزام عقلی بین احکام عقلی و شرعی است. در دوره ای از ادوار فقه در جهان اسلام شاهد کاربرد اجتهاد فقیه در قالب فتوا و نوازل در امور معماری شهری و طراحی سازهای شهر برای تغییرات درست در رفتار شهروند است (۹). این مجموعه فتوای باقی مانده مبتنی بر اصول نظری مشترک استلزامات عقلی و نقلی مانند قاعده لاضرر است که مستخرج از حدیث لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام است که در مذهب شیعه با عنوان نخستین قاعده پر کاربرد و حاکم در مکاسب و تجارت و عبور و مرور و انواع ارتباطات شهری و اخلاق شهروندی انواع امور روزمره زندگی است. قاعده لا ضرر مبانی نظری اخلاق شهروندی در فقه و معارف و الهیات اجتماعی اسلام است که از جهت تاریخ چندین بار پیامبر از ان برای تعیین رفتار شهروندان در منازعات ان ها استفاده کرده است . فتاوای و نوازل روزمره در فقه مذاهب خمس بر اساس مبانی نظری عقلانی مشترکی است که در اصول فقه از ان ها با عنوان ملازمات عقلیه یاد شده است. قواعد دیگری مکمل و متمم این قاعده اصلی لاضرر است و نقشی در نوازل و فتاوای زندگی روزمره دارند به عبارت زیر است:

۱- اصل لاضرر از اصول مشترک و از مشترکات عقلی است که در فقه همه مذاهب اسلامی مشترک است

۲- ارتباط و وابستگی متقابل

۳- حقوق فردی و اجتماعی حریم خانه خیابان و زقاق ککو کوچه های کوچک .

۴- حقوق مربوط به بهره برداری اولیه

۵- حقوق مربوط به ارتفاع ساختمان

۶- احترام به مالکیت دیگران

۷- حق شفعه

۸- هفت کوبیک عرض حد اقل معابر عمومی

۹- عدم جواز انسداد معابر

۱۰- عدم جواز ممانعت از استفاده مازاد اب توسط دیگران

۱۱- حق استفاده از فینای (فضای بیرونی بلافصل متصل به دیوار و یا حیاط داخلی خانه) بیرونی متعلق به مالک خانه یا ساختمانی که مجاور آن می باشد .

۱۲- عدم جواز مجاورت با منابع آلوده ساز بو وصدا.

۲-۱-۵- ابن الرامی و قوانین اخلاق محور شهر سازی: فقه شهر - اجتهاد در مسایل شهری:

ابن الرامی مشاور قاضی کشور دولت حفصیان عبدالرفیع بود که در تونس مستقر بود، قاضی مشاور خود ابن الرامی را که در امور عمرانی و ساختمانی و بنایی تخصص داشت به گشت زدن در خیابان ها ارسال می کرد و او گزارش های متعدد در مورد حقوق شهر سازی و موارد تخلف از آن ها را برای قاضی الجماعه تونس ارسال می کرد . از جمله گزارش های او در اخلاق شهر سازی است که برخی موارد آن عبارت است از : بیرون نشستگی و اعمال خلاف در ساختمان سازی و همچنین وضعیت دیوارهای سست و کلنگی که احتمال فرو ریزی نا گهانی آن ها می رفت می فرستاد و سپس قاضی دستور تخریب می داد . موارد فتاوی او در تخریب موارد با کاربری های دودزا و محدودیت های مکانی و اماکن مزاحم و تولید کننده بوی نامطبوع در شهر وانسداد معبر بود . او مستندات خود را مستفاد از حدیث نبوی میدانست از جمله توجه به حقوق جمعی و نقد رفتار شهروند در مورد منع ورود اشخاص با بوی سیر وپیاز به مسجد در آموزه های دینی است . شخصیت ابن الرامی محصول تونس در آغاز دولت حفصی و تاسیس تونس به عنوان پایتخت است. کتاب ابن الرامی تونسی بنا و معمار بزرگ دوره حفصی و استاد او قاضی عبدالرفیع در خصوص مسائل مربوط به شهر سازی حاکی از تجارب و فرهنگ بسیار پیشرفته مسلمین در مسئله شهر سازی در سراسر قرون وسطا است. ابن الرامی که در سده اول دولت حفصی شاهد اقدامات عمرانی حفصی ها بوده مجموعه ای از حقوق شهروندان در عرصه های مختلف را تدوین کرده است. توجه او به برخی از جنبه های حقوق شهروندی ابتکاری است. کار ابن رامی (د ۷۳۳ ه) و عبدالرفیع استاد او، چهره ای از عمران شهر تونس است که حاکی از اصالت و هدفمندی انسانی و ارزشی و اخلاق محوری عمران شهری نزد مسلمین است. این دو نفر الگویی و پارادایمی مستمر برای شهر سازی اسلامی و رفتار شهروند ارائه کرده اند، که مبتنی بر مقتضیات حقوق و فرهنگ اسلامی است. سنت ها شهر سازی اسلامی دارای مبانی نظری یکسان است اما متناسب با آب و هوا و اخلاق دینی و ملی در نقاط مختلف جهان اسلامی متفاوت بوده است و در زمینه هایی نیز مشترک است. وجود الگوهای سنتی پایدار شهر سازی مبتنی بر فرهنگ خاص، در نقاط مختلف جهان اسلام دلیل بر امکان تدوین طرح های جامع بر اساس مصادر و معارف و ادبیات والهیات اجتماعی اسلامی است .

۶- نتیجه گیری: یاس از وجود انسان در شهرهای در حال رشد جنگلی:

نوعی رابطه کالبدی و وجودی بین مبانی نظری شهر سازی اسلامی و اخلاق و رفتار شهروندی و شهرسازی وجود دارد اما این که این رابطه اگر کالبدی است چرا وجود خارجی ندارد و چه مقدار در عالم خارج ظهور کرده است و چرا امروز نمی توان از شهر اسلامی و شهر وند اسلامی و قوانین کاربردی شهر سازی اسلامی سخن گفت گزینه هایی مطرح است از جمله این که در شهر های اروپای که شهر های مدل قرون وسطایی برمحور جامع کلیسا را تجربه کرده اند نیز چنین وضعیتی امکان وقوع و بازگشت ندارد و بسیاری از شهر سازان پست مدرن ناامید از بازگشت به طرحی کلی و جامع مبتنی بر ارزش های متافیزیکی و دینی و فلسفی و اخلاق در مورد شهر سازی و بهبود رفتار شهروند هستند و معتقدند شهرها مانند جنگل ها در حال رشد هستند و از قاعده ای متعهد به اخلاقی چند پیروی نمی کنند و این پدیده جهانی در همه جای دنیا با شدت متفاوت در حال فراگیری است. شهرها همینطور در حال گسترش و مرگ هستند. گزینه دیگر عدم اعتقاد قلبی ایمانی مسئولین شهر سازی در ایران به مصادر و مبانی نظری شهرسازی در الهیات اجتماعی اسلام است و به مقوله الهیات اجتماعی اسلام یا آشنا نیستند و یا ایمان قلبی و اعتقاد عملی به کارایی آن ها را ندارند و هنوز دنباله مدل ها بیگانه هستند و حتی بدون علم و اعتقاد اصولی به الگو های غربی از آن ها برای سرگرمی مردم و رونق اقتصادی خود کمک می گیرند و هیچ گونه امید یوتوپیایی اسلامی در مورد شهر سازی در ایران وجود ندارد. مانند این که مفهوم هجرت، تغییر و تطور و تکامل دائمی رفتار شهروند در پروژه های کارآمد شهرسازی اسلامی است و قدرت دین نقش خود را در توسعه شهری در مناطقی از جهان ثابت کرده است. این رویکرد فلسفی و اجتماعی در واقع وجود ندارد و شهرها همچنان در سونامی مدرنیته در حال غرق شدن هستند.

منابع:

- شهیدی پاک محمد رضا، حکمت معنوی اماکن مقدس، اولین همایش اماکن مقدس ۲۴-۲۶ مرداد ۱۳۸۶، ص ۳۰.
- شهیدی پاک محمد رضا، تاریخ تشکیلات در اسلام و نشر بین المللی المصطفی، ۱۳۹۲، ص ۲۳، ۵۶، ۱۲۳، ۲۳۴.
- همان، ص ۱۱۹، ۱۰۰.
- شهیدی پاک محمد رضا، سهم مسلمانان در مدیریت اب در قرون وسطی، کنفرانس بین المللی مدیریت اب، یزد، ۱۳۹۰، ص ۱۲۰.
- شهیدی پاک محمد رضا، فرایند شکل گیری شهر در قرون وسطی، انتشارات علویون ۱۳۹۵، ص ۱۲.
- شهیدی پاک محمد رضا، درآمدی بر شهر در گذر تاریخ، سرای کتاب، ۱۳۹۷، ص ۱۴۳.
- شهیدی پاک محمد رضا، فرهنگ و تمدن اسلامی در عصر حفصیان، علویون ۱۳۹۵، ص ۴۰.
- شهیدی پاک محمد رضا، هنر شهرسازی و معماری اسلامی در عصر حفصیان در آفریقیه قرون وسطی، سرای کتاب ۱۳۹۵، ص ۶۷، ۲۳.
- شهیدی پاک محمد رضا، جلوه های فرهنگ و تمدن اسلامی در عهد حفصیان، ۱۳۹۷، ص ۱۲.
- shahidipam, Mohammadreza, City Definition, Justice Landscape and Existential Relation of American Journal of Social Science Research, Vol.6, No.1, Citizen with Place and Time, Mar. 2020, Pub. Date: May 26, 2020., p.1-11.

Theoretical foundations of urbanization and urban planning and the rules of urban behavior in Islamic civilization, periods of urban theory from Prophet to Ibn Khaldun urban theory

Dr. Mohammad Reza Shahidi Pak

Islamic Azad University of Tehran Markaz

Postdoctoral fellow in philosophy

Abstract

The role of religion in changing the behavior of citizens in postmodern era has been studied by Frankfurt School of Criticism in analysis of history and society, and Habermas has mentioned it in book *The Power of Religion*. The religion of Islam in Middle Ages showed its power in urban planning. This religion began with the change of citizenship behavior with emigration and the establishment of the city. With migration of the Prophet, pattern of human behavior from city with Meccan capitalist ethics Formed. Its motive is evolution of human behavior, which is **major premise** (general cobra) of Islamic urban planning and foundation of Islamic democracy for formation of city and is a sign of originality and philosophical and religious depth of Islamic urban planning and medieval urban planning phenomena. And in historical periods of Islamic urban planning with fundamental religious and philosophical teachings in behavior of Prophet and works of AL-Farabi, Ibn Rushd, Ibn Rami and Ibn Khaldun have emerged as pioneers in classical urban theory. The establishment and development of organization of Islamic city with endowment and account in book *History of Islamic administration* (2013) from government of Prophet to Ottoman Caliphate and Safavid monarchy. At beginning of this organization, Prophet was first person to calculate behavior of citizens in urban environment. The research hypothesis is that it is possible to present a comprehensive and practical plan on citizenship behavior and individual and social rights of urban planning based on rich Islamic sources and philosophical thought. The experience of Islamic urban planning has proven its occurrence. Ibn al-Rami, an urban jurist, technical advisor to Hafsiyan government in seventh century AH, is one of founders of Tunisia, who wrote a set of urban planning laws based on Islamic ethics and urban development requirements seven hundred years ago. The materials of present research are author's researches from 2002 and postdoctoral dissertation on the subject of democracy and formation of city and city in course of history (2012) which has been done by the method of Frankfurt critical school. Including paradigm of Islamic city (1999) which has been written based on Islamic teachings in urban planning and citizenship rights. The second AH and from third to tenth century AH has dealt with Islamic urban planning and citizenship. A noteworthy point is possibility of compiling the ijthad jurisprudence of the city, especially based on the Shiite ijthad theory and ability of principles of Sunni jurisprudence to pay for education and citizenship rights based on the principles of jurisprudence that Ibn Rami compiled in his ijthad collection on urban planning rights has done.

Key Words: Ibn Khaldun, Ibn al-Rami, Muhtasib, urban planning, behavior of Wendy city, urban planning, Islamic